

arra, hogy önálló államát megszervezze, azt felvirágoztassa és megőrizze saját nyelvét és kultúráját (l. HVE 214).

Irodalom

- BENKŐ LORÁND (szerk.) (1967–1976), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest. = TESz.
 FNESz = KISS 1988.
 HVE = KIRÁLY 2006.
 KIRÁLY PÉTER (2006), A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke, Nyíregyháza. = HVE.
 KISS LAJOS (1988), Földrajzi nevek etimológiai szótára. Negyedik, bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest. = FNESz.
 KMTL = KRISTÓ 1994.
 KRISTÓ GYULA (1994), Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század. Budapest. = KMTL.
 MMFH = Žitije.
 TESz = BENKŐ 1967–1976.
 WEINGART, MILOŠ (1922–1923), Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské: přehled a rozbor filologický. Část 1, Část 2, oddíl 1–2. Filosof. fakulta univ. Komenského, Bratislava.
 WEINGART, MILOŠ (1938), Texty ke studiu jazyka a písemnictví staroslověnského. Praha: Slovanský seminář Karlovy university, 1938.
 Žitije Konstantina Filosofo. In: Magnae Moraviae fontes historici 2. Brno. 1967. = MMFH.

TÓTH PÉTER

In memoriam Jorma Koivulehto (1934–2014)

2014. augusztus 23-án Helsinkiben elhunyt JORMA KOIVULEHTO, a germanisztika professzora, a finnugor nyelvek indoeurópai jövevényszavainak kutatója. 1934. október 12-én született Tamperében, a halál röviddel 80. születésnapja előtt érte. KOIVULEHTO a 20. század második felének egyik legkiemelkedőbb finn etimológusa volt, a jövevényszó-kutatás fejlesztője, az indoeurópai és finnugor nyelvi érintkezések vizsgálatának megújítója, és a multidiszciplináris östörténeti kutatások ösztönzője. Egyetemi munkássága a Helsinkii Egyetem Germán Filológiai Intézetéhez kötődött, amelynek professzora volt.

Szakmai hátterét tekintve JORMA KOIVULEHTO germanista volt, ő maga is ennek, pontosabban a hagyományos német meghatározásnak megfelelően indogermanistának tartotta önmagát, azonban munkájának legfontosabb eredményei és egész életműve hatottak a finnugrisztikára is, illetve annak egyik legfőbb és hosszú hagyományokkal rendelkező területére, az etimológiára. Régóta ismert tény, hogy a finnugor nyelvekben különböző indoeurópai nyelvekből származó

jövevényszavak is találhatók. Különösen a finnségi nyelvek kutatása révén már az 1800-as évek óta tudtak a korai indoeurópai, balti és germán jövevényszavak létezéséről és a különböző korú nyelvi rétegekről. Az alapvetés többé-kevésbé változatlan formában megmaradt az úttörő munkát végző dán VILHELM THOMSEN (1842–1927) után is, egészen az 1900-as évek végéig.

Bölcsészdoktori értekezését Koivu-lehto német nyelvészeti témából írta „’Jä-ten’ in deutschen Mundarten” (Helsinki. 1971). A munka nyelvjárásföldrajzi-etimológiai kutatás volt. Posztgraduális hallgatóként elnyerte a Német Nyelvatlasz (Deutscher Sprachatlas) ösztöndíját, és a marburgi kutatóintézetben számos német nyelvjárás szókincsgyűjteményt tanulmányozott. A németországi tapasztalat rendkívül hasznosnak bizonyult kutatói pályája során, és a megismert modellt következetesen alkalmazta a későbbiekben is.

A germán nyelvek őstörténetének megismerése és a különböző nyelvjárások különbségeinek kutatása fokozta KOIVULEHTO érdeklődését a téma iránt. A finn nyelvészetben az 1960-70-es években egymással ellentétes irányzatok voltak jelen. Az általános nyelvészet új módszerei egyre jobban kezdték érdekelni a fiatal kutatókat, habár a generatív iskola sohasem nyert akkora teret Finnországban, mint a többi északi országban. Az ún. nemzeti tudományok, melyek közé a finn nyelvészet és a finnugor nyelvtudomány is tartozott, szintén stabil pozícióval rendelkeztek, mind tudományosan, mind társadalmi megbecsültség szempontjából. A 20. század első felében E. N. SETÄLÄ által kezdeményezett „Suomen kielten etymologinen sanakirja” („A finn nyelv etimológiai szótára”, rövidítve: SKES) munkálatai már folyamatban voltak. A munkában REINO PELTOLA mellett ERKKI ITKONEN és AULIS J. JOKI is részt vettek, akik a finnugrisztika kiemelkedő képviselői voltak.

A SKES hét kötetben jelent meg 1955 és 1981 között, összegyűjtve mindazt a kutatási eredményt, amit a finn nyelv szókészletének eredetéről addig feltártak. Ez KOIVULEHTO, a fiatal germanista számára is sok megoldásra váró kérdést vetett fel, egyben ösztönzést is jelentett. Később elmesélte, hogy háromszor is elolvasta az etimológiai szótárt. Mivel ő az indoeurópai nyelvek őstörténetének kutatója volt, nézőpontja más volt, mint a szótár szerzőié. Az általa javasolt új etimológiák számos esetben már a megjelenést követően felváltották a szakterület alapművévé váló SKES-ben bemutatott etimológiákat. A kizárólag csak a germanisztika tárgykörébe tartozó kérdések háttérbe szorultak, amikor KOIVULEHTO a germán és a finnségi nyelvek őstörténetét vette szisztematikus vizsgálat alá a jövevényszó-bizonyítékok tükrében. Az egyre pontosabb etimológiai elemzés és a hangtani megfelelések részletes vizsgálata bebizonyította, hogy a finnségi nyelvekben tulajdonképpen több, különböző korú germán jövevényszóréteg mutatható ki. A régi alaptézis, miszerint a balti jövevényszavak régebbiek, mint a germánok, annyiban helytálló volt, hogy a germán alapnyelvből és a skandináv

alapnyelvből, valamint a későbbi önálló nyelvekből átvett jövevényszavak újabbak voltak.

Az „Itämerensuomalais-germaaniset kosketukset” („A finnségi és germán érintkezések”) című tanulmányában, amely a „Suomen väestön esihistorialliset juuret” („A finnországi népesség őstörténeti gyökerei”. Helsinki. 1984) című kötetben jelent meg, KOIVULEHTO kimutatta, hogy a legrégebbi finnségi-germán jövevényszavak hangtani megfelelései olyan fázist képviselnek, mely után lezajlottak bennük azon hangváltozások, amelyek a balti és a saját, finnugor szóképzésre is jellemzőek. Például: finn *hakea* ’suchen, holen’ < korai finnségi alapnyelvi **šake-* < korai germán alapnyelvi **sākeja-* > germán alapnyelvi **sōkja-* > > svéd *sōka* stb., vagy finn *hauta* ’sír’ < korai finnségi alapnyelvi *šavta < korai germán alapnyelvi **saupa-* > > svéd (nyj.) *sāide* ’kátránygödör’.

KOIVULEHTO több tucat új etimológiát mutatott be, és a szóképzlet segítségével vizsgálta a nyelv fejlődését, különítette el annak különböző korú rétegeit. Fogalmilag a germán alapnyelv önmagában nem volt elegendő a hosszú időbeli folyamat ábrázolására. Finnugor oldalon a korai germán alapnyelvnek a korai finnségi vagy a finnugor alapnyelv felelt meg. Az indoeurópai alapnyelvhez még közel álló, a germán alapnyelvet megelőző nyelvváltozat nem tért el jelentősen az indoeurópai alapnyelvtől, de a szavak északnyugati elterjedtsége miatt azok indoeurópaiként való bemutatása nem volt megalapozott.

A különböző korú jövevényszavak és a földrajzilag egyértelműen Északnyugat-Európára koncentrálódó érintkezések feltárása arra ösztönözte KOIVULEHTÓT, hogy kritikus vizsgálat alá vesse a finn nyelv őstörténetére vonatkozó téziseket. Finnországban sokáig uralkodott az a 20. század elején nyelvészek, elsősorban E. N. SETÄLÄ, valamint régészek, például ALFRED HACKMAN, majd később EILA KIVIKOSKI által felvázolt szintézis, miszerint a finnek ősei bevándoroltak Finnországba, nagyjából az időszámítás kezdete után. Ez az ún. bevándorlás-elmélet az 1960-as, de még inkább az 1970-es években kezdett megdőlni, miután régészek megkérdőjelezték az addigi érveket. TERHO ITKONEN mellett JORMA KOIVULEHTO volt az egyik első olyan nyelvész, aki az etnohistorikus újraértékeléshez megfelelő kiindulási alapokat talált. A bevándorlás-elmélet alternatívájaként megjelent a folytonossági elmélet, amely szerint a Finn-öböl északi részén a nyelvi folyamatosság talán már egészen a finnugor alapnyelv korától kezdve létezett, KOIVULEHTO kutatásai fokozatosan egyre korábbi időkhöz nyúltak vissza. „Seit wann leben die Urfinnen im Ostseeraum? Zur relativen und absoluten Chronologie der alten idg. Lehnwortschichten im Ostseefinnischen” (MSFOu 185. Helsinki. 1983) című tanulmányában azt az egyre határozottabban körvonalazódó nézetét foglalta össze, mely szerint finnugorok már a kései kőkorszak óta éltek a Balti-tenger térségében. Kérdésfeltevésében egy átfogóbb szemléletű indogermán megközelítés is megjelent. Számos új germán jövevényszó mellett balti etimológiákat is bemutatott.

A kőkorszakig visszanyúló kormeghatározások azonban még korábbi alapnyelvi szintek figyelembevételét feltételezték. A régi tézis szerint a szamojéd nyelvekben nem találhatók meg azok az indoeurópai jövevényszavak, amelyek megvannak a finnugor ágban. Az olyan szavakat, mint például a finn *nimi* ~ magyar *név*, finn *vesi* ~ magyar *víz* stb. egy uráli-indoeurópai nyelvrokonság maradványaiként tartottak számon. KOIVULEHTO úgy vélte, hogy a szavak éppen az ellenkezőjét bizonyítják: ezek a legkorábbi jövevényszavak, ami hangtörténetileg is igazolható.

KOIVULEHTO felvetései közül talán a legkritikusabban azt a hipotézisét fogadták, amely szerint az indoeurópai alapnyelvre feltételezett laringálisnak az uráli vagy a finnugor alapnyelvben lenne egy ott rekonstruálandó zárhang-megfelelője („Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie”. Wien. 1991). Ilyen elképzelés addig még sohasem fogalmazódott meg, habár már régóta a laringalist tartották a kulcsnak, amely megmagyarázhatja az indoeurópai nyelvek hangtani megfeleléseit. A hettita nyelv megfejtése nyomán bebizonyosodott, hogy a feltételezés helyes.

A laringális-elmélet bevonása a nyelvi érintkezések kutatásába jól szemlélteti KOIVULEHTO munkamódszerét. Az empirikus kutatás elkötelezett híve volt, a lehető legnagyobb mértékben igyekezett felhasználni a rendelkezésre álló korpuszokat, és bizonyítékokat keresett minden lehetséges nyelvből és nyelvcsoportból, amely az adott kutatási probléma szempontjából releváns volt. Az anyagot alapos elemzésnek vetette alá, és célja nem a régi eredmények megismétlése, hanem a probléma megoldása volt. Gyakran hangoztatta, hogy a nyelvészet félig egzakt tudomány, és a természettudományok módszereihez hasonlította, amelyek egzakt kutatási eredményekhez vezetnek. Nyelvészetben természetesen az etimológiai kutatást értette. Az egzakt eredmények közül különösen izgatták például a régészeti kormeghatározások, és úgy vélte, az ezek által teremtett keretbe kell beilleszteni a nyelvészet eredményeit is.

A nyelvészeken kívül KOIVULEHTO folyamatos kapcsolatot tartott a régészekkel is. A néprajzkutatók „Wörter und Sachen” elve azt a kérdést vetette fel, létezik-e az anyagi kultúrában olyasmi, ami összevethető a nyelvészeti problémákkal. A multidiszciplináris őstörténetkutatás a 20. század végén jelentős mértékben fejlődött. KOIVULEHTO egyszerre volt vitapartner és példakép a fiatalok és saját kortársai számára is. Akkor is készen állt következtetései megvitatására, amikor azokat kételkedéssel fogadták, azonban elvárta, hogy a vitában megalapozott érveket vonultassanak fel, és olyan módszereket és kritériumokat mutassanak be, amelyeket bárki más kutató is képes alkalmazni. Számára ez elvi kérdés volt. Az eltérő véleményt önmagában, amennyiben azt nem tudták kellően igazolni, nem fogadta el elégséges tudományos ellenérvként. Ilyesfajta elégedetlenségének szükség esetén írásaiban is hangot adott.

Az empirikus kutatási módszernek köszönhetően azonban, amennyiben indokolt volt, ő maga is kész volt felülvizsgálni saját véleményét és korábbi állításait. Amikor KOIVULEHTO különböző helyeken megjelent cikkeit gyűjtötték egy kötetbe („Verba mutuata”. MSFOu 237. Helsinki. 1999), minden írásához kommentárt fűzött, amelyben értékelte és pontosította a korábban leírtakat. Korábbi írásaihoz kapcsolódó észrevételeit, megjegyzéseit máshol is megjelentette, ha szükségesnek látta korábbi véleménye pontosítását vagy módosítását. KOIVULEHTO későbbi munkásságának egyik legjelentősebb felismerései közé tartozott az indoiráni, azaz árja jövevényszavak különböző rétegeinek bemutatása a „Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit: aika ja paikka lainasanojen valossa” („Korai indoeurópai érintkezések: idő és tér a jövevényszavak fényében”) című cikkében, amely a „Pohjan poluilla” („Északi ösvényeken”) című kötetben jelent meg (Helsinki. 1999). Már régóta ismert volt, hogy a finnugor nyelvekben léteznek olyan, széles körben elterjedt jövevényszavak, amelyek az indoeurópai alapnyelvnél későbbiek, és még a magyarban és obi-ugor nyelvekben is megtalálhatók. A finnségi nyelvek őstörténete szempontjából fordulatnak számít KOIVULEHTO azon megfigyelése, miszerint ezekben a nyelvekben iráni jövevényszavak is előfordulnak. Ezt addig nem mutatták ki. Mivel a korai iráni alapnyelvi, sőt a későbbi, iráni jövevényszavak is egyértelműen újabbak, mint a indoiráni alapnyelvből származó szavak, a finnséginél korábbi alapnyelv beszélői minden bizonnyal kapcsolatban álltak az iráni nyelvű területek népességével.

Habár az észrevétel első pillantásra meglepőnek tűnhet, ugyanazt bizonyítja, amit a régészek is feltételeztek: a bronzkorban, a textilkerámia elterjedésével Kelet-Finnország egy nagy kiterjedésű kulturális övezethez tartozott, amelynek kapcsolatai voltak a Volga-vidékkel. PETRI KALLIO és ASKO PARPOLA továbbfejlesztették ezt az elképzelést. A finnségi nyelvek jövevényszavainak különböző rétegeire irányuló 20. századi kutatások közül az iráni jövevényszavak kimutatása az egyik legjelentősebb felfedezés. A jövevényszavak felosztása germán, balti és korai indoeurópai eredetű szavakra, ami a neves dán nyelvész, VILHELM THOMSEN idejéből származott, KOIVULEHTÓnak köszönhetően jelentős mértékben árnyalódott. A korai indoeurópai jövevényszavak helyett pontosabb, ha indoeurópai alapnyelvi, indoiráni, azaz árja alapnyelvi és korai iráni alapnyelvi jövevényszavakról beszélünk.

Tanárként és előadóként KOIVULEHTO azt a hagyományt vitte tovább, amelyet diákként megismert. Iskoláskora óta kedvelte a klasszikus nyelveket, például a latint, de általában is érdekelték a nyelvek. Mindig a kutatási probléma volt a középpontban, aminek megoldására érdemes volt időt szánni. Gondosan megalapozott kutatói munkája példaként szolgált kortársai és a következő nemzedékek számára egyaránt. Finnországban a multidiszciplináris őstörténetkutatás és az etnohistória népszerű kutatási területnek számít az 1990-es évektől kezdve napjainkig. Sokak ösztönzője JORMA KOIVULEHTO volt.